

Eski Oğuz Türkçesinden Günümüz Türkiye Türkçesine Eşgösterenlilik

Emine Atmaca*

Özet: Anlam biliminin en zor konularından biri de eşgösterenlilik'tir. Türk dilinin kelimelerine genel yapı itibarıyla bakıldığında araştırmacılar tarafından *eşadlılık*, *eşseslilik* [~homophone ~ omofon (<Eski Grekçe homos 'benzer' +phone 'ses')] ve *eşyazımlılık* [~homograph ~ omograf (<Eski Grekçe homos 'benzer' + garpho 'yazı')] başlığı altında verilen örneklerin birbirine karıştırıldığı görülür. Bu sebepten bu terimler arasındaki karmaşaya son verecek ve her üç terimi de üst kategoride kapsayacak '*eşgösterenlilik*' terimi kullanılmalıdır. Bu makalede, "Eşgösterenliliğin ölçütü nedir? Eşgösterenli bir kelimenin oluşum aşamaları ve çokanlamlılık ile eşgösterenliliği birbirinden ayıran unsurlar nelerdir?" gibi sorular cevaplandırıldıktan sonra eski Oğuz Türkçesinden günümüz Türkiye Türkçesine kadar taranılan kaynaklarda tespit edilen eşgösterenlilik örnekleri ve kazandıkları anlam yüklerine yer verilmiştir.

Anahtar sözcükler: Eski Oğuz Türkçesi, anlam bilimi, eşgösterenlilik, çokanlamlılık.

Old Oghuz Turkish Turkey Turkish Up Today Homonymy

Abstract: One of the most topics of semantics is *homonymy*. When its looked to Turkish Literature words by general view, it seems like, the *homonymie* [~ *homophone* ~ *omofon* (< homos Old Greek 'similar' + phone 'voice')] and *homograph* [~ *homograph* ~ *omograf* (< homos Old Greek 'similar' + garpho 'post')] confused the researchers. For this reason, to end this complexity between these terms, the term which covers three of them, *homograph* is used. In this article, "What is the level of *homograph*, what are the main features which separate the *homograph* and *polysemy* from each other?" were answered through the meanings which the sources gained which were scanned the sources existed from Old Oghuz Turkish untill Turkey (Present) Turkish.

Key words: Old Oghuz Turkish, semantic, homonymy, polysemy.

** Dr. Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi (eatmaca@sakarya.edu.tr; eatmaca07@hotmail.com)

Giriş

Anlam bilimi ve özellikle sözlük biliminin en zor konularından biri de eşgösterenlilik (~*Alm. homophonie, Fr. homophonie, İng. homonymy, Rus. омонимия*)'tir. Bu dil bilimi terimini, Aksan (2006) eşadlılık biçiminde “bir dil içinde birbirinden bütün bütün ayrı iki ya da daha çok kavramın ses ya da yazım açısından aynı nitelikteki göstergelerle dile getirilmesi” olarak tanımlamış, eşseslilik ve eşyazımlılık'ı da eşadlılık'ın alt türleri olarak vermiştir. Kazak dil biliminin temsilcilerinden Ahanov (2002), *омонимья* (< *Rus. омонимия*) terimi başlığı altında bu konuyu şöyle açıklamıştır: a) *eşsesli* (~*homophone ~ otofon* [(*< homos (Eski Grekçe)+phone 'ses'*)] Yazılışları aynı, telaffuzları farklı olan kelimelerdir. Mesela; *karala-* ‘karalamak’ ile *kara ala* ‘siyah ile beyaz renklerinin karışmasının sonucunda oluşan renk’, b) *eşyazılı~eşyazımlı* (~*homograph ~ omograf* (< *homos (Eski Grekçe) + garpho 'yazı'*)) Yazımı aynı, vurgunun farklı olmasından dolayı değişik söylenen sözlerdir. Mesela; *bölme* ‘(üydin) bölegi’ evin odası ile *bölme* böl- fiilinin olumsuz biçimi¹. Vardar (1998), eşseslilik, eşadlılık ve eşyazımlılık'ı birbirinden ayırmış ve şöyle tanımlamıştır: *Eşseslilik*, “kimi dillerde görülen yazılışı ayrı, söylenişi aynı olan sözcüklerin; *eşadlılık*, “gösterileni ayrı, göstereni özdeş olan sözcüklerin; *eşyazımlılık* “kimi dillerde görülen, söylenişi ayrı, yazılışı aynı olan göstergelerin” özelliği. Korkmaz (1992) da “Söyleniş ve yazılışları birbirinin aynı olup da anlamları/görevleri ve gösterdikleri kavramlar açısından birbirleriyle hiçbir ilişkisi bulunmayan ek ve kelimeler”e *eş sesli*; “Ayrı anlam veya görevdeki kelime ve eklerin ses ve yazılış bakımından aynı olmaları durumu”nu da *eş seslilik* olarak tanımlamıştır. Ayrıca Korkmaz, kitabında *eş adlı*, *eş sesli* ve *eş yazımlı* şeklinde ayrı ayrı terimler kullanmamıştır. Tepeli (2006), makalesinde *eş adlı - eş adlılık*, *eş sesli - eş seslilik/sesteş - sesteşlik*, *eş yazımlı - eş yazımlılık* terimlerini birbirinden ayırmış ve farklı terimlerle karşılanan bu türden yapılar için daha kapsayıcı olacağını düşündüğünden *eş biçimli - eş biçimlilik* terimlerini kullanmıştır.

Ses, ses cihazımızın bir tek hareketiyle hava akımına yapılan bir müdahale sonucunda ses yolunda ortaya çıkan bir dil unsurudur. *Ad* ise anlamı ve gramer vazifesi bulunan tek başına kullanılabilen ses veya sesler topluluğundan oluşan bir dil unsudur. Türk dilinde ses, bir kelime çeşidi değildir. Türk dilinin *ad* (~*isim*) ve *fiil* olmak üzere iki kelime çeşidi vardır². Bunlar da Türk dilinin ekleşme ve birleştirme sisteminde birbiriyle karşıtlık ilişkisi içerisinde yer alırlar. Dolayısıyla eşseslilik ve eşadlılık terimleri karşıladıkları kavramlar bakımından

1 Standart Türkiye Türkçesinde bu türden kelimelerin sayısı azdır. Mesela; kâr, kar; yâr, yar gibi kelimeler dikkate alındığında yabancı dillerden Türkçeye geçmiş sözcüklerin yani; alıntı şekillerin (~*borrowing*) yol açtığı eşgösterenlilik olgusuyla karşı karşıya kalındığı anlaşılacaktır. Bu sözcüklerdeki telaffuz farkı imla işaretiyle ortadan kaldırılmaya çalışılır [Ö. Acar 2010:244].

2 Geleneksel gramer kitaplarında sıfat, zarf, edat, bağlaç, zamir gibi kelime çeşidi olarak verilenler, bir kelime çeşidi olmayıp ismin ekleşme ve birleştirme sisteminde aldığı görev adlarıdır.

farklı dilbilim terimleridir. Mesela; Türkiye Türkçesinde *çil I* ‘bir kuş çeşidi’ ve *çil II* ‘yüzde oluşan lekeler’ kelimelerinin yazılışları aynı; fakat kökenleri farklıdır. Çoğu dilbilimci, bu türden kelimeler için ses değerlerinin aynı olması münasebetiyle *eşseslilik* terimini kullanmaktadır. Ancak bu türden kelimeler için *eşadlı* terimi kullanılmalıdır. Yazılışları farklı olup söylenişleri bir olan biçim birimlere ise *eşsesli* denebilir. Mesela; “*grup~gurup, yag~ya* (Tepeli 2006: 21) *kıral~kral, cürm~cürüm* gibi kelimeler söylenişlerinin benzerliğinden dolayı eşseslidir. Ayrıca Türkçedeki kelimelerde eşadlılık, eşseslilik ve eşyazımlılık bir aradadır. Yani; eşadlı olan bir kelime hem *eşsesli* hem de *eşyazımlıdır*.

Saussure’ün dediği gibi dil, sözcüklerin oluşturduğu bir liste değil, *göstergeler sistemidir*. Veya dil, gösteren ve gösterilen arasındaki çağrışım ilişkisidir. Gösteren, “gösterilenle birleşerek göstergeyi oluşturan ses ya da sesler bütünü; göstergenin özdeksel yönünü oluşturan *işitim imgesi*” (Vardar 2002: 106)dir. Dilde *gösteren*, seslerden oluştuğu için maddi bir nitelik taşır. Dolayısıyla eşseslilik, eşadlılık ve eşyazımlılık terimlerinin her üçünü de en iyi karşılayan üst kategorideki terim *eşgösterenlilik* olmalıdır. Yani; eşseslilik, eşadlılık ve eşyazımlılık terimleri, eşgösterenliliğin alt başlığında, ayrı madde başlarında yer alabilirler. Bu bağlamda, bu makalede bu türden yapıların üst başlığı için *eşgösterenlilik* terimi kullanılmıştır.

1. Eşgösterenlilik

Eşgösterenlilik, genellikle tek veya iki heceli kelimeler arasında gerçekleşen, dilde ses değerleri bakımından aynı; fakat anlamları ve fonksiyonları bakımından farklı olan kelimelere denir. “Eşgösterenlilik, kelimenin kök ve gövdelerinin yanısıra çekimli yapılarda ve cümle şeklinde de olabilir” (Karaağaç 1994: 34). Mesela; *Kara tünde kara baspasa, Ertisti arlı-berli kezgen kayıkşını kaşan kördin* “Karanlık gecede kimsenin olmadığı zaman İrtiş’i aşağı yukarı gezen kayıkçıyı ne zaman gördün” (M. Avezov) örneğinde *renk* anlamındaki *kara* kelimesi, edebî dildeki *terbiyesiz, edepsiz, yalancı* anlamındaki *kara* kelimesi ile eşgösterenli olacak şekilde kullanılmıştır. Ama *kara* kelimesi burada sadece eşgösterenli olmamakta, aynı zamanda *insan* anlamını da yüklenmektedir. Edebî dildeki eşgösterenli kelimeler ile konuşma dilindeki eşgösterenli kelimeleri birbirinden ayırmak oldukça zordur. Çünkü; edebî dilde kullanılan eşgösterenlilerin çoğu, günlük konuşma dilinde tamamen kalıplaşmış ve halkın geneline ait kelimeler olmuştur” (Balakayev vd. 2005: 100).

Eşgösterenliliğin oluşma sebepleri şöyledir:

a) Bazı eşgösterenli kelimeler, çok anlamlı kelimelerin anlamları arasındaki leksik bağın kopması sonucunda oluşmuştur. Mesela; Kazak Türkçesinde *jabagı (I)* ‘altı aydan büyük, bir yaşından küçük tay’ ile *jabagı (II)*

‘kıştan kalmış eski yün, yapağı’ kelimelerinin kökenleri birdir (Ahanov 2002: 150-163). Dolayısıyla bu kelimeler, Kazak Türkçesi sözlüğünde aynı madde başında numaralandırılarak verilmiştir (Koç vd. 2003: 149).

Eşgösterenlilik ve çokanlamlılık ayrımında, “Bugün için çokanlamlı gibi görünen kelimelerin bütün anlamları eşgösterenlilik ilişkisi içinde olabilir veya bugün anlamları arasındaki ilişki unutulduğu için eşgösterenli olarak düşünülen pek çok kelime, aslında eski devirlerin çokanlamlı tek bir kelimesi olabilir.” hususları göz önünde bulundurulmalıdır. Mesela; Oğuz grubu lehçelerinde “bir yere girip çıkarken geçilen ve açılıp kapanma düzeni olan duvar veya bölme açıklığı” anlamında *kapı* kelimesinin kullanılmasına karşılık, Kıpçak ve Karluk grubu lehçelerinde *yeşik~yesik~esik* (<eşü- ‘örtmek’ + -k) (Eren 1999: 140) kelimesi kullanılmaktadır. Oğuz grubu lehçelerinde *eşik*, “kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak” anlamındadır. Kıpçak ve Karluk grubu ise bugün Oğuz grubunun *eşik* dediği yer için Moğolca *bosaga~bosağa* kelimesini kullanmaktadır (Atmaca ve Adzhumerova 2010: 39). Dolayısıyla *eşik* kelimesi, bugün çokanlamlılıktan kaynaklanan eşgösterenli bir kelime örneğidir.

b) Bazı eşgösterenli kelimeler de çeşitli ses olaylarının sonucunda söyleyişlerinin aynılaşmasıyla oluşmuştur. Mesela; Kazak Türkçesinde *eyer* anlamındaki “eger” kelimesi, (/g/ > /Ø/ erimesi sonucunda) *er* kelimesine dönüşmüş, anlam bakımından hiç de yakınlığı olmayan *er* ‘erkek, yiğit, damat’ kelimesiyle eşgösterenli olmuştur (Ahanov 2002: 150-163) Tatar Türkçesinde /o/ > /u/ ses değişimi dolayısıyla *kol* ‘el’ kelimesi, *kul* ‘el’ olmuş; Türkiye Türkçesindeki *kul* ‘kul, köle’ (Öztekten 2007: 200) kelimesiyle eşgösterenli olmuştur.

c) Bazı eşgösterenli kelimeler de alıntı kelimeler ve yerli kelimelerin söyleyişlerinin benzerliği sonucunda oluşmuştur. Mesela; Rusçada *gırya* ‘ağırılık’ kelimesi, Kazak Türkçesinde, Kazak Türkçesi fonetik özelliklerine uydurularak *kir*’e dönüştürülmüş, *kir* ‘kir, pis’ (Ahanov 2002: 150-163) kelimesiyle eşgösterenli olmuştur. Rusçadan alıntı 16,3 kiloluk ölçme birimi olan *pud* kelimesi de Kazak Türkçesinde Kazak Türkçesi fonetik özelliklerine uydurularak *put*’a (Atmaca 2012: 288) dönüştürülmüş, *put* ‘put, tapınacak, sanem’ kelimesiyle eşgösterenli olmuştur.

ç) Bazı eşgösterenli kelimeler de kelime köklerine eşgösterenli eklerin getirilmesi sonucunda oluşmuştur. Mesela Kazak Türkçesinde a) *Fülden ad yapma eki -s: ayt-t-s I* ‘atışma’; *ayt-t-s- II* ‘söyleş-’ b) *Fülden ad yapan -k eki ve fiilden fiil yapan -k eki*; kız- fiiline bu eşgösterenli ekler getirilerek hem ad (...*kızık suret* “ilginç şekil”) hem de fiil (...*kızıgıp ta karaydı* “şaşkın bir şekilde baktı”) türetilmiştir (Ahanov 2002: 150-163).

Eşgösterenlilik, a) *Tam eşgösterenlilik* b) *Tam olmayan eşgösterenlilik*

olmak üzere ikiye ayrılır (Şeka 2011: 166-167). Tam eşgösterenlilikte kelimelerin hem şekilleri hem de *fonksiyonları* aynıdır. Mesela; Standart Türkiye Türkçesinde ‘kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan, tutmaya ve iş yapmaya yarayan bölümü’ anlamındaki *el* ile ‘ülke, yurt, ahali, halk’ anlamındaki *el* (<**ēl*) kelimeleri eşgösterenlidir. Tam olmayan eşgösterenlilikte ise şekilleri aynı olan kelimelerin fonksiyonları farklıdır. Mesela; Arapçada ‘Hz. Hızır’ anlamındaki *hıdır* kelimesi Kazak Türkçesinde, Kazak Türkçesi fonetik özelliklerine uydurularak (#x > #q patlayıcılılaşması sonucunda) ‘1. Oturmaya gitmek 2. Gezmek dolaşmak’ anlamındaki *kıdır-* kelimesiyle eşgösterenli olmuştur.

2. Eşgösterenlilik ve Çokanlamlılık

Michel Bréal (1924) tarafından 1887 yılında dilbilimde *polysémie* terimiyle karşılanan çokanlamlılık, bir kelimenin birbiriyle bağlantılı birden çok anlama sahip olmasıdır. Bréal’e göre çokanlamlılık, *eksilti* (~*ellipsis*)³ olaylarının sonucunda meydana gelmiştir. Lyons’a (1977) göre, kelimelerdeki *anlam bulanıklılığı* (~*ambiguity*)’dır.

Anlam bilimi ve söz varlığı çalışmalarında *eşgösterenlilik* ve *çok anlamlılık* kavramları birbirine kolayca karıştırılmaktadır. Çünkü; “çokanlamlı kelimeler, şekilleri itibarıyla eşgösterenli kelimelere benzerler” (Balakayev ve ark. 2005: 94). Hasenov (2003) da eşgösterenli kelimelerle çok anlamlı kelimelerin aralarındaki ortaklığı, yazılışları ve söylenişlerinin aynı olmasına bağlar.

Eşgösterenlilikte, birbiriyle anlamca ilgisi bulunmayan kavramlar, ya bir tesadüf sonucu ya da kimi zaman yabancı bir dilden alınan ögelere eşlik nedeniyle aynı göstergeyle anlatılır duruma gelmiştir. Mesela; *yap-* çok anlamlı fiillerimizden biridir. Räsänen sözlüğünde (1969) bu kelimeyi, *yap-* (I) ‘yapmak, inşa etmek’; *yap-* (II) ‘kaplamak, örtmek’ şeklinde iki başlıkta ele almış ve eşgösterenli kabul etmiştir. Aynı şekilde Sevortyan da sözlüğünde (1989) kelimeyi iki ayrı başlıkta ele almıştır: *yap-* ‘kapat-’ ve *yap-* ‘yapıştır-’. Ayrıca bu iki kelimenin köken bağlantısının net olmadığını söylemiştir. Ancak Clauson sözlüğünde (1972) kelimenin ‘*inşa et-, kapat-, ört-, yapıştır-*’ anlamlarını birleştirmiş ve kelimeyi çokanlamlı olarak vermiştir. Kelime, Clausonun da ifade ettiği gibi çokanlamlıdır ve Räsänen’in söylediklerinin aksine kelimenin türemişleri de bunu kanıtlamaktadır. Bugün Standart Türkiye Türkçesinde *yap-* fiilinden türemiş şekiller *yapış-*, *yapışık*, *yapışkan*, *yapışıcı*, *yapıştırıcı* vb. örneklerde de örtmek anlamı devam etmektedir.

3 Pierre Guiraud’a göre *ellipsis*, “bir tamlamada meydana getirilen kısaltmayı ifade eden bu anlam olayı, birleşik bir deyimin ögelerinden birinin atılması”dır. [*Anlambilim* çev. Berke Vardar, Kuzey yayınları, 1984 s. 47].

Eşgösterenlilik ve Çokanlamlılık'ı Ayırma Ölçütleri:

Dilbilimcilerin pek çoğu çokanlamlı bir kelimenin farklı leksik anlamları ile eşgösterenli kelimeler arasında kesin bir sınır belirlemenin çok zor olduğunu söylerler (Şanskiy 2007: 52). Bazı dilbilimcilere göre de çokanlamlılık, “ilk başta aynı kök morfemlerin semantik gelişiminin bir sonucu değildir. Dilin farklı şekillerinin zamanla aynı şekil haline dönüşmesidir. Dolayısıyla çokanlamlılığın ve eşgösterenliliğin hiçbir universal ölçütü yoktur” (Şeka 2011: 172).

Eşgösterenlilik ve çokanlamlılık'ın ayrımındaki ilk ölçüt, kelimelerin *etimolojik içeriğidir*⁴. “Çokanlamlılık gösteren bir sözcüğün anlamlarından her birinin kökenine gidilir ve bu husus çokanlamlılık ile eşgösterenlilik ayrımı için yeterli bir koşul olarak görülür. Ancak kelimelerin etimolojik içeriği her zaman güvenilir olmayabilir ve dolayısıyla bu konuda araştırma yapanları da kesin bir sonuca götüremeyebilir” (Uçar 2009: 74-75).

Eşgösterenlilik ve çokanlamlılık'ın ayrımındaki ikinci ölçüt, *kelimelerin sahip oldukları anlam yüklerinin birbirleriyle bağlantılı olup olmadığıdır*. J. Lyons *Semantics*'inde (1977) kelimelerin leksik anlamları arasında bağlantı varsa kelime, çokanlamlı yoksa *eşgösterenli*'dir demektedir. Eşgösterenlilikte sesçe aynı olan göstergeler arasında anlam bakımından hiçbir ilişki yoktur. Çokanlamlılıkta ise aynı sözcüğün değişik anlamları arasında doğrudan veya dolaylı olarak mutlaka bir ilişki vardır. Mesela; Türkiye Türkçesi Sözlüğü'nde *yüz (I)* (<yüz) ‘sayı, 100 rakamı’, *yüz (II)* (<*yūz) ‘başta, alın, göz, burun, ağız, yanak ve çenenin bulunduğu ön bölüm, çehre’ *yüz (III)* ‘(herhangi bir) deriyi yüzmek; suda yüzmek fiillerinin emir kipi’ kelimelerinin aralarında anlam bakımından bir yakınlık olmadığı için ayrı maddelerde eşgösterenli bir biçimde verilmiştir.

Bazen kelimelerin eşgösterenli kategorisinde mi, yoksa çokanlamlı kategorisinde mi yer alacağını tespitinde kelimeler arasındaki anlam yakınlığı yeterli olmayabilir. O durumda ayırım için Vardar'ın “*dil artzamanlı bir boyutta oluşmuş ve kesintisiz bir değişim süreciyle özdeşleşmiştir*” düşüncesinden hareketle kelimenin gelişim seyrini yazma eserlerde kazandığı dil içi ve dil dışı bağlamlardan tespit etmek gerekir. Ayrıca bu tespitler, (Türk dili için) *çağdaş lehçelerle* ve *çağdaş lehçelerin ağız sözlükleriyle* de desteklenmelidir. Karaağaç, “Eş Yazılılık, Eş Seslilik, Çok Anlamlılık” (1994) makalesinde iki kelime arasında eşgösterenlilik ilişkisi mi, çokanlamlılık ilişkisi mi olduğunun tespitinde Ahanov ve Hasenov'dan farklı olarak anlam bağının yeterli olmayacağını düşünür ve eşgösterenli olan bu iki eş şekilli (~izomorpe) kelimenin, bir dilin belirli bir yer ve zamanındaki konuşucuları tarafından ayrı kelimeler olarak anlaşılması gerektiğini ifade eder.

4 “Herhangi bir kelimenin morfolojik ayrımı net değilse onu tarihî geçmişinden takip ederek sonuca ulaşabiliriz [L. V. Şçerba *Izbrannyye Raboty Po Russkomu Yazıku (Rusça ile İlgili Seçilmiş Çalışmalar)*, Moskova, 1957 s. 165].

“Lakoff” a göre bilişsel dilbilimde ve anlambilimde eşgösterenlilik ile çokanlamlılık arasındaki ayrım, çokanlamlılıkta anlamlar arasında sistematik bir bağlantı olmasıyla yapılır. Bilişsel dilbilimde çokanlamlılıktan söz edildiğinde, birden fazla anlamın olması değil, bu anlamların *doğal ve sistematik bir biçimde birbirileriyle bağlantılı olmaları* temel noktadır” (Uçar 2009: 65). Ahmanova’ya (2004) göre de “eşgösterenlilik ve çokanlamlılık net olarak anlaşılmayınca şekillerin aynılık durumu *semantik açıdan* belli olabilir”.

Çokanlamlılık ve eşgösterenliliğin ayrımındaki üçüncü ölçüt, *kelimenin çıkış noktası; yani kelimenin sahip olduğu ilk kavram alanı* (Ahmanova 2004: 122)’dir. “Bir kelimenin anlamların toplamına Rus dilbilimci Vinogradov ve öğrencileri çalışmalarında kelimenin *semantik yapısı* adını vermişlerdir. Buna istinaden bir kelimenin leksikolojik varlığına kelime tanımları (~konseptler) ve konseptema toplamı (~leksemalar) girer. Dil sisteminin semantik unsurları göz önünde bulundurulduğunda anlam zinciri şöyle oluşturulabilir: *Reel (Gerçek) → Denotat (Temel) → Konsept (~Bağlam) → Semantema⁵*”. Eşgösterenlilikte kelimeler, tesadüfi olarak araya gelirler. Özellikle alıntı kelimeler ve ses değişimlerinden kaynaklanan eşgösterenlilik tamamen *tesadüfidir. Kelimedeki hece sayısı azaldıkça, bu tesadüflük oranı daha da artar* (Karaağaç 2012: 640). Dilbilimcilerin pek çoğu çokanlamlı kelimelerin ise tesadüfi olmadığını ve insanın deneyim, bilgi ve dili yapılaşdırması sonucunda ortaya çıktığını söylerler (Uçar 2009: 55). Bu bağlamda kelimelerin sahip oldukları anlamlar sabit değil, değişkendir (Karaağaç 1994: 38)

Çokanlamlılık ve eşgösterenliliğin ayrımındaki dördüncü ölçüt, *morfolojik yaklaşım/ lar* olabilir. Çokanlamlılık kelimelere, morfemlere (~ek ve köklere) ve söz dizimsel yapılar (~tamlama, cümle, metne) mahsustur. Eşgösterenlilik ise daha çok *yapım ekleriyle* alakalıdır. Ancak, ayrımda morfolojik yaklaşım da tek başına bir ölçüt değildir” (Şeka 2011: 169). Bu yüzden morfolojik ölçütün yanında kelimelerin cümle içerisinde kazandığı anlam yüklerine de dikkat edilmelidir.

3. Eşgösterenlilik Örnekleri

Kelimelerin anlam boyutunda eşgösterenliliğin saptanmasında *Tanıklarıyla Tarama Sözlükleri* ve *Türkiye Türkçesi Sözlüğü* temelinde Eski Oğuz Türkçesinden günümüz Türkiye Türkçesine kadar gelen eserler tek tek taranmış, metinlerdeki kelimelerin anlam dairelerindeki değişiklikler ve kazandıkları anlam yükleri yüzyıl sırasına göre verilmiştir. Bu duruma uygunluk gösteren

5 İ. P. Susov, Vvedeniye v Teoreticheskiye Yazıkoznaniye Modul 3. “Osnovni Obşey Leksikologi”. “Polisemiya Slova i Omonimiya Slov” (Kelimelerde Çokanlamlılık ve Eşgösterenlilik). Bu yazı, http://homepages.tversu.ru/~ips/3_03.htm (28.05.2011, 15:00) sitesinden alınmıştır.

kelimeler, aşağıda –kelimelerin köken bilgisi sözlüklerindeki anlamlarından da yararlanılarak- alfabetik sırasıyla şöyle açıklanmıştır:

a) çapar Taranılan kaynaklarda çapar (I-II) kelimeleri, alıntı şekillerin (~borrowing) yol açtığı eşgösterenliliğe örnek verilebilir.

Kelime **TAS**'ta çapar (**I**) maddesinde 'karışık renkli, benekli' {Peleng-reng (Fa.): Peleng renklü ve çapar at (Deş. XVI. 190-1)} ve **çapar ulak**, (**çapar** (**II**)) maddesinde 'haberi çabuk yetiştirmek için her menzilde atı ve binicisi değişen posta; tatar' {Dört yana kabâil-i Araba çapar atlılar gönderdi. (Anter XIV. 2, 271)} eşgösterenli kabul edilmiş ve ayrı maddelerde doğru biçimde verilmiştir. **TAS** (**I**)'taki 'karışık renkli, benekli' anlamı Vullers'in (1855) "*Lexicon Persico-Latinum Etymologicum*" ve Steingass'ın "*Persian - English Dictionary*" sözlüğünde (2005) < Farsça çepâr 'iki renkli, alacalı' olarak kayıtlıdır. Ayrıca Vullers, kelimenin Arapçasının *abraş* (Tıp metinlerinde⁶ bu kelime *baraş ~ baras ~ abraş* şekillerinde 'vücutta yer yer beyaz ve alaca lekeler meydana getiren ve tedavisi kabil olmayan bir hastalık, abraşlık, sam lekesi' olarak geçer.) olduğunu belirttikten sonra kelimenin çepâr kebüter biçiminde 'bir güvecin cinsi' olarak kullanıldığını da ifade etmiştir.

Kelimenin **TAS** (**I**)'deki anlamı, Gülensoya'a göre çapar² '(hayvan ve bitki için) benekli' < çal-par [< *çil] kelimesinden gelmektedir (2011:219). Kelimenin **TAS** (**II**)'deki anlamı ise çap- fiilinin bir türemişidir. Clauson (1972), çap- kelimesini *yansıma filerden biri* olarak vermiştir. Kelimenin XIV. yy. Osmanlı Türkçesindeki anlamını 'baskın yapmak, saldırmak'; XV'den sonraki anlamını da '(bir atı) dört nala sürmek' olarak kaydetmiştir. Standart Türkiye Türkçesinde 'kadın, erkek peşinde koşan kişi' anlamındaki *çapkın* (Çağatay Türkçesi: *çapgun* (Üçok 1947:75)) kelimesi de çap- fiilinden türemiştir. Ayrıca **TAS** (**II**)'deki çapar kelimesi, *çapar ulak* kelimesinin kısaltılmış şeklidir. Çapar ulak tamlamasında, ikinci unsurun atılmasıyla birinci unsur onun anlam yükünü üstlenmiş, böylece anlam biliminde *eksiltme* (~*ellipsis*) dediğimiz anlam olayı gerçekleşmiştir.

Kelime **DK**'de (234-6) ve **Kâmûs-ı Türkî**'de 'haberci, postacı, tatar, ulak (çaparh gibi)' olarak eski anlamını devam ettirmiştir. Günümüzde **TS**'de kelime, **TAS**'ta olduğu gibi eşgösterenli olarak değil, çokanlamlı bir kelime gibi kabul edilmiş ve aynı madde içerisinde *yanlış olarak* verilmiştir: "1. *halk ağzında* Benekli, alacalı (hayvan ve bitki); 2) Postacı, ulak; 3) Akşım; 4) *halk ağzında* Çiçek bozuğu yüz". **DS**'de ise kelime, kullanım sıklığı dolayısıyla anlam dairesi

6 *Baraş TİKT*'te "Leke hastalığı, abraşlık (95a/5)", **KAB**'da *baras* "Abraşlık hastalığı, atın tüysüz yerlerinde uyuz gibi çıkan hastalık", **T**'de *baras* "Abraşlık hastalığının bir türü, ak behakın kızarmayan türü (114a-4)", **TA**'da *baras* "Abraşlık, vücutta yer yer alaca lekeler meydana getiren ve tedavisi mümkün olmayan bir hastalık (78b/3)", **GBTBİ**'de "Vücutta yer yer beyaz ve alaca lekeler meydana getiren ve tedavisi kabil olmayan bir hastalık, abraşlık, sam lekesi (17-b/2)", **Kâmûs-ı Türkî**'de "(< Ar. Tıp.) Abraşlık, leke hastalığı. Bu hastalığa tutulana 'abras' derler." şeklinde verilmiştir.

genişlemiş olarak karşımıza çıkar: “(I) 1. Sarışın mavi veya yeşil gözlü çilli insan; 2. Kula renkli hayvan; 3. Benekli, alacalı hayvan; 4. Beyazı çok kır renkli hayvan; 5) Boz ve siyah karışımı renkli köpek; 6) Karışık renkli tüyleri olan köpek; 7) Karışık renkli yılan”.

b) ışık TAS'ta ışık kelimesi, bazı ses değişmelerinin sonucunda söyleyişlerinin aynışması sonucunda çok anlamlı olarak değerlendirilmiş ve aynı maddede verilmiştir:

TAS'ta ışık kelimesi, 1. ‘Demir başlık, miğfer’ {Bu dünya bir marekegâhdır. Perhiz etmek, yaramaz nesnelere sakınmak, gerekli nesnelere işlemek, çukal, ışık geyip kalkan götürmektir, sayruluk düşmandır. (Hazain. XV. 20-2)}

2. ‘Parlak, güzel yüzlü’

{Şâm'dan gelmiş yalın yüzlü ışık mahbûbdur

Tas alub kâyün gedalar gibi seyreyler güneş (Hayali. XVI. 6)}

3. ‘Aydınlık, ziya’ {Es-senâ (Ar.): **Işıklık** ki ziyâ mânasındadır. (Kdeb. XVIII. 32-2)} anlamlarında kayıtlıdır.

TAS'ın 1. maddesinde geçen ışık ‘demir başlık, miğfer’ olarak kayıtlı olan kelimenin kökü muhtemelen eşü-/işi- ‘korumak’ fiilinden geliyor. Clauson sözlüğünde (1972) *yaşuk/yoşuk II* kelimesinin anlamını, ‘miğfer’ olarak vermiştir. Kelimenin ayrıca XVIII. yy. Osmanlı Türkçesinde ışığ/ışık şeklinde ve ‘miğfer’ anlamında olduğunu söylemektedir. Sevortyan sözlüğünde (1974), gereksiz akkuzatif koymuşum, *ış (i)- ‘ört-, koru-’ + -(k) ekiyle türemiş biçimde; anlamlarını da ‘1. Sığınak, barınak, tenha yer; miğfer; 2. Rüzgârdan korunmuş yer; 3. Sakin sessiz; 4. Gizli saklı’ olarak vermiştir.

Söz konusu kelime, Kâşgarî’de ‘demir başlık, tulga’; Oğuz Türkçesi metinlerinden **DK**’de (239-6), **ETT**’te (**HŞ** 2242-2333), **ŞHŞ**’de (2242) ve **IN**’da (3495), **ŞŞÇ**’de (12950) ‘demir başlık, miğfer, tolga’ olarak kayıtlıdır. Eski Oğuz Türkçesi döneminden sonra kelime kaybolmuştur. Ancak günümüzde **TS**’de *yaşmak* biçiminde ‘1. Kadınların ferace ile birlikte kullandıkları, gözleri açıkta bırakan ince yüz örtüsü; 2. halk ağzında Başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü’; **DS**’de aynı kelime, *yaşmah /yaşmaklık* biçimlerinde ‘1. Başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü; 2. Ocak perdesi’ olarak benzer anlamlarda tekrardan ortaya çıkmıştır.

TAS'ın 2. ve 3. maddesindeki anlamları verilen ışık kelimesi ise ışık-‘ışıl-da-’ fiilinden gelmektedir. Clauson sözlüğünde (1972) *yaşuk* (< (-a- > -i-)) *I* kelimesinin kökenini, *yaşu*:-‘dan getirdikten sonra kelimenin anlamını ‘*parlak, ışıldayan, parlaklık, parıltı vb. anlamlarda*’ olarak kaydetmiştir. Sevortyan (1974) ise kelimenin kökeninin *ışık-* veya *ış- fiilinden türemiş olma ihtimali

üzerinde durmuştur. Kelimenin anlamlarını da ‘ışık, aydınlık, güneşin ışıltaması, uzakta gözüken ateşçik’ olarak vermiştir.

‘Aydınlık, parlaklık’ olarak geçen ışık kelimesi, XX. yüzyıldan sonra *metaforik* anlamlar kazanarak anlam dairesini **Kâmûs-ı Türkî**’de ‘yüzde mutluluk, neşe veya zekâdan dolayı beliren pırıltı’, günümüz **TS**’de ‘1. Mutluluk, sevinç veya zekâdan doğan, özellikle yüzde ve gözlerde beliren parıltı; 2. Yol gösteren, aydınlatan kimse, düşünce eser vb.’ biçimlerinde genişletmiştir.

c) kalın Taranılan kaynaklarda yazılışları aynı, anlamları farklı iki *kalın* kelimesi tespit edilmiştir. *Kalıñ (I)* ve *kalın (II)* kelimeleri de ses değişmelerinden (~sound change) kaynaklanan eşgösterenliliğe örnek verilebilir.

Clauson sözlüğünde (1972) *kalın (I)* kelimesinin anlamlarını, ‘(kati nesne için) ‘yoğun’; (halk için) ‘kalabalık’ olarak vermiştir. Kelimenin ayrıca *yoğu:n*’la eş anlamlı olduğunu ve kökenini de *kal-*’dan türemiş isim/sıfat olarak kaydetmiştir. Sevortyan sözlüğünde (1997) *kalın (I)* kelimesinin anlamlarını, ‘1. Kalın (yassı nesnelere hakkında), yoğun; 2. Gür, sıkı; 3. Yoğun, derin; 4. a) Çok sayıdaki; b) Çok; pek; bir hayli; c) Kuş sürüsü, çokluk, grup, kalabalık; 5. Zengin (bazı kaynaklarda)’ olarak vermiştir. Sevortyan’a göre kelimenin kökeni, Eski Türkçe *ka-* (*ka:-) ‘sal-, katla- sıra ile koy-’ ile bağlantılıdır.

Kelime, **TAS**’ta 1. ‘Sık, kesif, kalabalık, çok, sayısız’ {Ne yiğitsin **kalın** Oğuz ilinden gelen yiğit (Dede. E. XIV. 267)}, 2. ‘Kalınlık’ {Pes Tanrı Taâlâ Firdevsin yüksek derecesinden bir yeşil yakut indirdi anın **kalıñı** beş yüz yıllık yol idi (Enb. XIV. 6)} 3. ‘Derin’ {El-hecic [Ar.]: **Kalıñ** dere, yani derin ki vâdi-i amik mânasına. (Kdeb. XVIII. 310-2)}, **BHMİH**’te *kalıñ* ‘Kalın, kalabalık’ (Kâş., Caf., Abu H., Houtsma, Ettuhfe, Dede kalın; Kom., Dede kalıñ) (163:24), **DK**’de ‘Kalın, kalabalık, büyük kuvvetli’ (Oğuz’un sıfatı) (15-12); *kalıñ* ‘Sık, kesif, kalın’ (224-11), **HN**’de *kalın/kalıñ* ‘Cihaz’ (5988), **KT**’de 1. ‘Kalın, sert, şiddetli’ (32a-11=3/159) 2. ‘Sağlam, kuvvetli’ (46b-8=4/154), **T**’de *kalıñ* 1. ‘Çapı geniş’ (11b-12) 2. ‘Yoğun, kesif’ (31a-8), **TİKT**’te ‘Derin’ (77a/7), **ŞŞÇ**’de (II) ‘Çok’ (2467), **SN**’de (2583); (*kalıñ* ‘Sık, yoğun (orman)’ (2951)), **ŞKM**’de *kalıñ* (71a/1), **TM**’de *kalıñ* (13a-10), **Bİ**’de (98) ‘Kuvvetli, kalın, yoğun’ olarak benzer anlamlarda kayıtlıdır.

Kelime, XX. yüzyılın önemli sözlüklerinden biri olan **Kâmûs-ı Türkî**’de yukarıdaki EOT metinlerinde geçen ‘1. Çapı veya derinliği çok olan (cisim), yoğun, tok, kaba; 2. Koyu, sulu olmayan, kıvamlı’ anlamları yanında ‘1. mecazlaşmış Terbiye olmamış, kaba; 2. Zekâsı olmayan, anlayışı kıt ve 3. argolaşmış Zengin’ anlamlarını da kazanarak anlam dairesini soyut yollarla genişletmiştir. Günümüzde **TS**’de kelimenin (I) ‘1. Cisimlerde uzunluk ve genişlik dışında üçüncü boyutu çok olan (cisim); 2. Enli ve gür; 3. Düzlem biçimindeki şeylerde, iki yüz arasındaki uzaklık kendi cinsindekilere göre çok

olan; 4. Yoğun, akıcılığı az olan' anlamları yanında, '1. Etlî, dolgun; 2. Pes (ses)' anlamları da kayıtlıdır.

Clauson sözlüğünde (1972) *kalıñ* kelimesinin anlamını, '*damat tarafından gelinin ailesine ödenen 'başlık parası'* olarak kaydetmiştir. Sevortyan (1978) ise *kalıñ (II)* kelimesinin anlamlarını, '*1. Gelin için başlık parası, çeyiz; öğrenim için okul esnasında verilen hediye; evlenirken isteme (dünürlük) için damadın gelin tarafına gönderdiği para; damadın gelin tarafına verdiği para ve eşyalar; damat tarafının geline gönderdiği duvak; 2. Damadın evindeki düğün yemeği, düğüne 1 hafta kala gelin evindeki ziyafet, orada damad tarafından geline ve ailesine para ve hediyeler sunulur; evlenmeden önceki hediyeleşme ve onunla ilgili kutlama*' olarak vermiştir. Doerfer, *kalın* kelimesinin *kalan* 'devletin esas toprak vergisi' kelimesinden geldiğini düşünür. Vámbéry, *kalim*, *kalıñ* kelimelerini *kal-* fiilinden getirir. Bu köken açıklamasını "?" altında Brockelmann da verir. Vámbéry sözlüğünde ayrıca *kalıñ* 'başlık parası' ve *kalın* 'toplama, çoğulluk' kelimelerini karşılaştırmıştır (Sevortyan 1978: 238-239).

Kelime, EOT metinlerinden **KAB**'da 'Çeyiz, nikâh akçası, düğünün başladığı gün kız tarafından erkek tarafına gönderilen hediye', **VG**'de (381) ve **TDGAEAT**'ta *kalıñ* (MT 27-10) ve **ŞŞÇ**'de *kalıñ* (I) (2467) 'Nikâhta kız tarafına verilen ağırlık, para, başlık' olarak kayıtlıdır.

ç) kapan Taranılan kaynaklarda *kapan* kelimesi de 'alıntı şekillerin (~borrowing) yol açtığı eşgösterenliliğe örnek verilebilir.

Sevortyon sözlüğünde (1997), kelimeyi *kap-* '*kap-, el ile tut-, gaspet-, ağızla kapla-, saldır- ağızla- tut- vs' -an-ğan -gın* 'kapan, tuzak, ilmikli tuzak' şeklinde vermiştir. N. Baskakov, Türkçe- Rusça Sözlük'ünde *kapan* kelimesini, *kapan I* 'kapan, tuzak', *kapan II* 'hasır, örtü (tütün bitkisinin filizini örten örtü)', *kapan III* 'kapanın elinde kalmak', *kapan IV* 'pazar tartısı' olarak ayrı maddelerde, eşgösterenli olarak vermiştir (Şeka 2011: 166).

TS'de (2005) *kapan (I)* ve ondan türemiş *kapanca (I)*⁷ kelimelerinin kökeni için parantez içerisinde Arapça *qabbān* kelimesi verilmiştir. Ancak kelime, *kap-* fiilinden gelmektedir. *kapan (I)* ve *kapan (II)* kelimeleri, **TS**'yi hazırlayan sözlük kurulu tarafından birbirine karıştırılmış ve aynı madde başında çokanlamlı olarak verilmiştir. *kapan (I)* kelimesi, Türk dili vokabülerinin öz malıdır ve kelimenin çok sayıda türemişi vardır. Ancak '*pazara satılmak üzere gelen yiyecek maddelerinin tartıldığı resmî büyük kantar ve bu kantarın bulunduğu yer*' anlamındaki *kapan (II)* kelimesi ise köken olarak Arapça *qabbān* 'el kantarı, terazi skalası, kantar' (Mutçalı 1995) kelimesinden gelir ve 'kepân' kelime-i Fârisiyyesinden mu'arrebdir (Naci 2009). Doerfer'e göre de

7 Bu kelime, Radloff'un sözlüğünde (1899), *kapan+ça* 'kuş avlamak için hazırlanan tuzak (Osmanlı)' olarak geçmektedir.

Arapça *qabbān* kelimesi, Farsçadan alınmıştır (TMEN 1424). Ancak Karaağaç sözlüğünde (2008), *kapan (II)* kelimesini de Türk diline ait kelimelerden biri olarak vermekte ve kelimenin Türkçeden Arapçaya, Farsçaya, Rusçaya ve Romancaya ödünç verilen kelimelerden biri olduğunu söylemektedir.

Kelime Bİ'de 'Kuşu tuzağa düşürmeye yarayan alet, kapan'

Kapanca ile dutalar toganı

Eline ala bir gayrı âdem anı (1256)

Kâmûs-ı Türki'de de kelime, **Bİ**'de kayıtlı olan 'küçük kuş kapan' anlamıyla kayıtlıdır. Günümüzde **TS**'de kelime, 'küçük kapan' temel anlamı yanında 'düzen, hile' anlamında da *mecazlaşmıştır*. **DS**'de de (V) *kapanca/ kapança* biçimlerinde 'tuzak, kapan' (VIII-2630) olarak geçer.

d) kız Taranılan kaynaklarda *kız* başlığı altında verilen kelimelerin zamanla 'ses değişmelerinin (~sound change) yol açtığı eşgösterenlilik nedeniyle birbirine karıştırıldığı tespit edilmiştir.

Clauson sözlüğünde (1972), *kız (I)* şöyle açıklamıştır: '*kız, evlenmemiş kadın*'; *fakat sık sık sınırlı anlamlarda 'kız, cariye' vb. anlamda kullanılıyor*. Kâşgarî'de *kız* olmasına rağmen kelimenin orijinal şekli kesinlikle *kı:z*'dir. Sevortyan sözlüğünde (1978), kelimenin anlamlarını '1. *Kız, genç kız, genç kadın, evlenmemiş kadın*; 2. *Gelin*; 3. *Kız çocuğu*; 4. *Kız evlat*; 5. *Kız yeğen, görünce*; 6. *Kız hizmetçi, kız köle, cariye*' olarak vermiştir. *Kız* kelimesinin kökeni net değildir. Bang, çalışmasında *kız, kırkın ve kırnak* 'köle' kelimelerini mukayese etmiş, iki alternatif görüş öne sürmüştür: 1. *kız < *kırız < *kır-ız* 2. *kız < *kız; *kı, kır- 'kır-, kazı-' kelimelerini karşılaştırmış*. Ama bu görüş, Sevortyan'a göre temelsizdir. Ayrıca Bang, *giz (kız)* ve Eski Türkçede *guduz* "evlenip ayrılmış kadın" kelimelerinin yapısal benzerliği üzerinde durmuştur (Sevortyan 1978: 191-192).

XVI. yüzyıla ait olduğu düşünülen **Bİ**'de kelime, 'kız çocuk, kız bebek'

Arayup **kız** emer 'avreti bul

Kızıuğ emdugi südden ola ol (1307)

ŞKM'de 'kız çocuğu' (31a/4), **BH**'de (3A/10), **V**'de (25b.11) 'kız', **ŞŞÇ**'de *(I) 'kız' (21849) *kız oğlan* 'bâkire' (44025) anlamlarında kayıtlıdır. **Kâmûs-ı Türki**'de ve **TS**'de kelime, '1. Dişi insan; 2. Bakire; 3. Üzerinde kadın resmi bulunan iskambil kağıdı; 4. Dişi cinsten birine daha yaşlı biri tarafından kullanılan seslenme sözü' olarak kayıtlıdır.

Clauson sözlüğünde (1972), *kı:z (II)* ise şöyle açıklamıştır: '*GB*'de *Osmanlı Türkçesinde son zamanlara kadar varlığını sürdürmüş olan kelime, bugün kı'tla yer değiştirmiştir. Türk dilinin eski kelimelerinden biri değildir*'.

Sevortyan sözlüğünde (1978), *kıs* (II)⁸ kelimesinin anlamlarını ‘1. *Cimri*; 2. *Sık rastlanmayan /ender*; 3. *Pahalı, değerli*’ olarak vermiştir. 1. ve 2. maddedeki anlamlar, *kıt* ‘nadir, kıstlı’ ile aynıdır. *Kıs* ~ *kıt* II ‘cimri’; *kıs* I ‘dar’ ← ‘daraltılmış’ kelimesinin semantik türemiştir.

Kelimenin EOT’deki anlam yüklerine bakıldığında TAS’ta 1. ‘Pahalı, ağır pahalı, kıt, az bulunur’ 2. ‘Kıtlık, darlık, azlık, pahalılık’ (Leys. Ar. XV. 250) SN’de ‘kıt, az bulunur, pahalı’ (2015), ETT’te ‘pahalı’ (HŞ 1196), IN’da ‘pahalı’ (4337) ve ŞŞÇ’de (II) ‘az’ (43511) anlamlarındadır.

e) konak - koņak Taranılan kaynaklarda *konak* ve *koņak* kelimeleri de ses değişmelerinin (~sound change) yol açtığı eşgösterenliliğe bir örnektir.

Clauson sözlüğünde (1972), *konak/konuk* (*konok*) kelimesinin anlamlarını şöyle vermiştir: ‘*eski bir dönemden beri hem* (1); *misafir kalmaya gelen kişi hem de* (2) *birinin (genellikle kısa bir süre için) yerleştiği yer; geçici konut*’. Sevortyan sözlüğünde (1997), *konak* I kelimesinin anlamını ‘*misafir, geceleme, durma yeri*’ olarak kaydetmiş, kökenini de *kon-* (*inmek, duraklamak*)’tan getirmiştir. Ona göre kelimenin eski biçimi, **ko-* ‘dur. Doerfer (1967 III-1539), çalışmasında bu kelimeyi Moğol sonrası Türkçe yazılı metinlerde yer aldığından *Moğolcadan alıntı* olarak vermiştir.

Eren sözlüğünde (1999), *koņak* kelimesini ‘*kundak çocuklarının başlarında oluşan kepek tabakası*’ anlamında kaydettikten sonra Orta Türkçede başta oluşan kepeğe *kalıņuk* (< **kalıņuk* ?) ve *kıtlık* adları verildiğini söylemiştir.

1928 yılında Latin alfabesine geçişle eski metinlerimizde sıkça geçen *geniz-* *damak-diş* *η*’si yazıda⁹ kaybolmuş, *göñül*, *beñiz*, *deñiz* vb. kelimeler, *geniz-diş* *n*’siyle karşılanır olmuştur. Bu durum beraberinde zamanla ‘ses değişmelerinin (~sound change) yol açtığı eşgösterenliliğin doğmasına sebep olmuştur: Mesela; bugün *misafir* anlamında kullanılan *konak* kelimesi ile ‘saçtaki kepek’ anlamındaki *koņak* kelimeleri aynı sesle işaretlendiği için bazı sözlüklerde (Sami 1985: 737) birbirine karıştırılmıştır. Bu kelimeler, Eski Oğuz Türkçesi metinlerinden **GBTBİ**’de *koņak* (296-a/9), **MŞ**’de *koņak* (40b/12), **LME**’de *koņak* (57b/7), ‘saç kepeği, başın derisinde oluşan küçük, beyaz pulcuklar’; **IN**’da *konak* ‘menzil, misafırhane’ (5804), **ŞŞÇ**’de *konak* ‘kalınan, oturlan yer’ (6531) biçimlerinde ayrı madde başlarında ve doğru biçimde verilmiştir.

f) koyun Taranılan kaynaklarda yazılışları aynı, anlamları farklı iki

8 *kıs* (I) *kıs*- fiilinin isim şeklidir. Anlamları da ‘1. *Dar*; sıkı 2. *Sıkılaştırılmış, sınırlı*’dır. Bang, Uygur Türkçesindeki *kıs* ‘nadir’ kelimesini köken olarak ‘*kıt*’a dayandırır ve farazi bir **gı-* fiili olduğunu düşündür (Sevortyan, age., 1997:251).

9 A. Bican Ercilasun (2007: 251), “Tanzimat Gramerlerine Göre Tanzimat Döneminin Dili” makalesinde İstanbul Türkçesinde *geniz-* *damak-diş* *η*’sinin bulunmadığı, daha evvel *geniz-* *damak-diş* *η*’siyle karşılanan kelimelerin de *diş* *n*’siyle okunduğu Tanzimat gramerlerinden Şemsettin Sami’nin “*Nev-Usûl Sarf-ı Türki*”sinde, Ahmet Cevdet Paşa’nın “*Medhâl-i Kavâid*”inde ve Tahir Ken’an’ın “*Kavâid-i Lisân-ı Türki*”sinde geçtiğini kaydeder.

koyun kelimesi tespit edilmiştir: a) Birinci *koyun* kelimesi; Köktürk döneminde *kony*, Uygur döneminde *koy* (Budist), *kon* (Maniheist) ve Eski Oğuz Türkçesi döneminde *koyun* biçimlerinde ‘hayvan adı’ olarak geçer; b) İkinci *koyun* kelimesi ise “göğüsle giysi arası, kollar arası” anlamında kullanılmıştır.

Clauson ve Sevortyan, sözlüklerinde *koyun* kelimesini iki ayrı başlıkta eşgösterenli vermişlerdir: Clauson (1972), *ko:ŋ I* kelimesini ‘*genel olarak ‘koyun’; özel olarak ‘dişi koyun’; 12 yıllık hayvan takvimindeki hayvanlardan biri*’ olarak vermiştir. Sevortyan (1997), *koyun (I)* kelimesini ‘*hayvan adı (koyun, koç)*’ ve *12 yıllık hayvan takviminde 8. yılın adı*’ olarak kaydetmiştir. Clauson, *koyun (I) (*ko:n’>koni(n))* kelimesinin batıdan doğuya doğru Türkçeden→Moğolcaya→Tunguzcaya geçtiğini söyler. Ramstedt, Vladimirtsov, Poppe, Räsänen çalışmalarında bu kelimeyi, Moğolca ‘*qonin*’ ile karşılaştırmışlardır. Bazı araştırmacılara göre de Moğolcadaki *qonin* kelimesi, Türkçeden geçmiştir. Doerfer, kelimeyi sözlüğünde *qon’ân > qonin* (Eski Türkçe) biçiminde kaydetmiştir.

Clauson (1972), **ko:ŋ II* kelimesini “*koynunda’ vb. anlamlarda’* olarak verdikten sonra kelimenin orijinal şeklinin **koḏun* (<*ko:d-*) olduğunu söylemiştir. Sevortyan, *koyun (II)* kelimesinin anlamlarını şöyle vermiştir. ‘*1. Koyun, sine; göğüs ile göğüste karşılaştırılmış eller arasındaki yer; 2. Koltuk altı; 3. Göğüs, bağı; 4. İç, karın; 5. Kucak, tutam; 6. Elbiselik göğüs yeri; 7. Göğüsteki cep, iç cep; 8. Dağ eteği*’. Şerbak, kelimenin kökenini, **kōj (~kō)*; Räsänen ise **kōn*’ olarak vermiştir. Bang ve Vámbéry, kelimeyi, *ko-* ‘*koy-*’ ile karşılaştırmıştır. Bang, ayrıca kelimenin kökenini *koyun < *koy + -un/in (küçültme eki)* olarak vermiştir (Sevortyan 1980: 55, 2000: 23-26).

T. Tekin’e göre de iki ayrı *koyun* kelimesi vardır. Çünkü; **kōy(ın)* ‘*koyun, sık, kesif*’ uzun vokallidir; ‘*hayvan adı*’ olan *koyun* kelimesi ise kısa vokallidir.

g) ohşamak (~oğşamak) Taranılan kaynaklarda tespit edilen eşgösterenli kelimelerden biridir.

Clauson sözlüğünde (1972), *oxşamak* kelimesinin XIV’deki anlamını, ‘*beslemek, okşamak*’ olarak vermiştir. Sevortyan kelimeyi iki ayrı başlıkta eşgösterenli olarak kaydetmiştir: (I) ‘*1. Benzemek, aynı olmak, çekmek, andırmak, gibi olmak, bir (eşit) olmak; 2. Uygun olmak, beğenilmek, uymak, uygun olmak, yakışmak, iyi olmak (uygun, yararlı olmak), gerektiği gibi olmak, başarılı sonuçlanmak*’; (II) *1. ‘Okşamak, sıvazlamak, beğenilmek, iyi görünmek, sevmek, göze girmek, hoşla gitmek; 2. Öpmek; 3. Şakalaşmak, oynaşmak, tatlı diller dökmek; 4. Dikkat etmek, şefkat etmek, bağışlamak, şeref vermek, memnun etmek*’. Sevortyan sözlüğünde *okşa-* (I) fiilinin kökeni için Ramstedt’in görüşüne yer vermiştir: *okşaz < ok* ‘benzer’ + fiil yapma eki *-şa-*. Bang, Brockelmann ve Ananiasz Zajaczkowski de çalışmalarında aynı köken bilgisine yer vermişlerdir.

Oğşa- II fiili, *og-* fiilinden *-şa-* eki yardımı ile oluşan ikincil bir fiildir. *Og-* fiilinin esas anlamı ‘sürmek/sıvazlamak (el ile), buradan da eserlerde *oğşa-* fiilinin ‘sevmek’ anlamı; yani sevgi duygusunun fiilen ifadeleneğini anlatan bir kelime olarak açıklamıştır. ‘*Öpmek*’ anlamı ise ikincil bir anlamdır, eserlerde bu anlam geçmez (Sevortyan 1974: 419-420).

Bu kelime, Eski Türkçe ve Orta Türkçede *okşa-* ‘benzemek, andırmak’ olarak kayıtlıdır. Bu anlam, bugün modern şivelerde de korunmuştur. Ancak Standart Türkiye Türkçesinde *okşa-* kelimesinin anlamı herhangi bir nesneyi ‘*okşamak, sıvazlamak*’ olarak kayıtlıdır.

Tekin’in (1997) de ifade ettiği gibi Eski Türkçedeki *okşa-* ile Türkiye Türkçesindeki *okşa-* bir ve aynı olmayıp *iki ayrı fiildir*. Benzemek anlamındaki eylem, *oguş, uğuş* ‘aile, soy, sop’ isminden türemiştir. Türkçe *okşa-* ise *oğ-* > *ov-* fiiliyle ilgilidir.

Aşağıda EOT dönemine ait kaynaklarda kökenleri ayrı olan bu iki fiilin anlamlarının birbirine karıştırıldığı tespit edilmiştir: Kelime, **TAS**’ta 1. ‘Okşamak, taltif etmek’ {Nevazende (Fa): Çalıcı ve **oğşayıcı** (Şamil. XVI. 522)} 2. ‘Benzemek’ {Yahut kumdan bir depecüğe **ohşar** ki kûh-ı Kaf gibi tağa dokunup yerinen ırmağ ister (Kesir. XV. 196)}, **SN**’de *ohşa-* 1. ‘Okşamak’ (179); 2. ‘Benzemek’ (2198), **DK**’de ‘okşamak, iltifat etmek, sevmek, gönül almak, gönlünü yapmak, tavlamak’ (75–10), **PN**’de *oğşa-* ‘okşayarak sevmek’ (46a/09), **IN**’da *ohşa-* ‘benze-’ (3315), **ŞŞÇ**’de 1. ‘Okşamak’ (19500); 2. ‘Taltif etmek’ (3110); 3. ‘Şımartmak, yüz vermek’ (2921); 4. ‘Benzemek’ (591) anlamlarında kayıtlıdır.

XX. yüzyıldan sonra **Kâmûs-ı Türkî**’de kelime, 1. Sevmek, gönül almak; 2. Bir şeye biraz benzemek, andırmak; 3. Sevgi ve şefkat ifadesi olarak bir şeyin üzerinde elini hafif hafif gezdirmek veya elle dokunmak; 4. *mecazlaşmış* Hafifçe dövmek, dayak atmak; günümüzde **TS**’de kelime, ‘1. *mecazlaşmış* Bir kimseyi hoşnut etmek; 2. *eskimiş* Benzemek, andırmak, hatırlatmak’ anlamları yanında, ‘1. Sevgi, şefkat belirtisi olarak elini bir şeyin üzerinde yavaş yavaş gezdirmek veya ona hafifçe vurmak; 2. *mecazlaşmış* Hafifçe dövmek’ anlamları da vardır. **DS**’de kelime, (I) ‘Benzemek, andırmak’; (II) ‘Okşamak, sevmek’ (IX–3273) olarak geçer.

h) üt- Taranılan kaynaklarda, ‘ses değişmelerinin (~sound change) yol açtığı eşgösterenlilik nedeniyle birbirine karışmış iki fiil tespit edilmiştir. Bunlardan biri ‘ateşte yakmak’ anlamında kullanılan *üt-* kelimesidir.

Kelime, EOT dönemine ait önemli eserlerden biri olan **ŞŞÇ**’de ‘ateşte tutmak, hafifçe yakmak’ {Kesüben ol çubuğu oda ütgil / Pes anı togrı eyle ok düzetgil (34549)}, **LME**’de *üt-* ‘ütmek, taze mısırı veya buğdayı ateşe tutup pişirmek’ (22a/1), günümüzde **TS**’de *ütmek* (I) ‘1. Bir şeyi, tüylerini yakmak

için alevden geçirmek; 2. Taze buğday veya mısırı ateşe tutup pişirmek' olarak kayıtlıdır. Görüleceği üzere kaynaklarda kelime hep *ütmek* biçiminde ve vokalleri de ince sıradandır.

Bir diğer *ütmek* kelimesinin anlamlarını Clauson sözlüğünde (1972), *-ut-* kelimesini şöyle vermiştir: '(1) 'kumarda (bir şeyi) kazanmak'; (2) 'dövmek, yenmek (birini, çeşitli durumlarda)' (a) kumarda; (b) savaşta vs'. Ayrıca kelimenin bütün modern şivelerde yaşadığını da eklemiştir. Sevortyan (1989) ise '1. *Kazan-, oyunda yen-*; 2. *Galip çık-*; 3. *Bul- (mesela; bulmacayı), bilebil-*; 4. *Benimse-, (yansıla-, öykün-)*; 5. *Aklında tut-, yakala-; kendine çekip al-*' olarak kaydetmiştir. Räsänen, şekil ve anlamları verirken Moğolca *uçi—ra* 'karşılaş-' ile karşılaştırmıştır. Vámbéry, *ut-* 'kazan-' ve 'oyun' kelimelerinin aynı kaynaktan geldiğini söylemiştir.

TAS'ta *ütmek* ~ *utmak* biçimlerinde 'yenmek, oyunda kazanmak' anlamında kayıtlıdır. EOT metinlerinden **BHMİH**'te (165: 22), **YED/RN**'de, **GN**'de, **IN**'da (1993), **HN**'de (5769), **MN**'de (289-6), **ŞHŞ**'de (5830), *ut-* biçiminde 'oyunda ütmek, yenmek', **SN**'de *üt-* biçiminde 'kumarda kazanmak' (4625), **MT**'de de *üt-* biçiminde 'ütmek, yenmek' (50a-8) olarak kayıtlıdır.

Söz konusu kelimenin XX. yüzyıldan sonra aslî şekli olan *utmak* biçimi kaybolmuş, ince vokalli *ütmek* biçimi ise yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu durum, iki farklı kelimenin zamanla eşgösterenli olmasına yol açmıştır. Günümüzde **TS**'de *ütmek* (II) *halk ağzında* 'oyunda kumarda kazanmak, yenmek' biçiminde *ütmek* (I)'den ayrı, eşgösterenli olarak kaydedilmiştir.

1) **üz-** Taranılan temel kaynaklardan **TAS**'ta *üzmek* başlığı altında verilen iki fiilin zamanla ses değişmelerinin (~sound change) yol açtığı eşgösterenlilik nedeniyle birbirine karıştırıldığı tespit edilmiştir.

üz- kelimesi **TAS**'ta 1. 'Koparmak, kırmak, kesmek, bozmak, ayırmak, uzaklaştırmak' {Gülün bağçavana ne suçu dokundu ki budaktan üzer. (Tebareke. XIV. 31–2)}; 2. 'Yüzmek' {Su kuyuya girdi kuyu toldu, Ebülkasım üzerek divara yapışarak kuyunun ağzına geldi. (Ferec. XV. 16)} anlamlarında kayıtlıdır.

TAS'ın 1. maddesinde verilen anlam, *üz-* fiilinden gelir. Clauson (1972), *yüz- II* kelimesinin anlamını '(to flay) *soymak*' olarak verdikten sonra kelimenin Azerbaycan Türkçesinde *üz-*, Osmanlı ve Türkmen Türkçelerinde *yüz-* şeklinde olduğunu söylemiştir. Sevortyan (1989), *üz-* (I)¹⁰ kelimesinin anlamlarını '1. *Yırt-, kopar-, kes-, sona erdir-, ayır-*; 2. *Soy- (deriyi), çıkart-*; 3. *Eziyet ettir-, sıkıştır-, rahatsızlan-, rahatsızlık ver-*; 4. *Kır-, kırıl-*; 5. *Mahvet-, mahvol-*,

10 Sevortyan (1989), *yüz- (II)* kelimesi için şu açıklamayı yapmıştır: *yüz- (II)* derisini *yüz-/soy-* (hayvan kesiminde) (tüm kaynaklarda) olarak vermiştir. Güneybatı lehçelerinde ve Güneybatı lehçelerinin özelliklerini yansıtan eserlerde vardır. *Yüz-* kelimesi *soy-* (hayvan kes-) ve *üz-* fiilinin semantiğiyle karşılaştırılabilir. *Üz-* 'kopar-' zaten onun tarihi değişkenidir.

iptal et-; 6. (*mecazi*) *Kaybet-* olarak vermiştir. Sevortyan, sözlüğünde ayrıca kelimenin *üz* ‘yıkım, bozukluk’ isim şekli olduğunu da söylemiştir. Ramstedt, kelimeyi Altay dillerindeki biçimleriyle karşılaştırmıştır. Räsänen de kelimenin eski şeklini, **hür-* > *üz-* olarak kaydetmiştir (Sevortyan 1974: 621-622).

Kelimenin EOT’deki anlam yüklerine bakıldığında SN’de (5112), KY’de (300), ETT’te (HŞ 1462; 890), NH’de (116a/9, 800), ŞHŞ’de (890), HFN’de, IN’da (1739), ŞŞÇ’de (21326), F’de (12b-4), FFANG’da *üz-*(I) ‘koparmak, kesmek, ilişkiyi kesmek, bitirmek; YED-YED/RN’de (I) ‘Koparmak, ayırmak, kesmek’; (II) ‘Tasalandırmak, ayırmak’ olarak kayıtlıdır.

XX. yüzyılın başlarından itibaren kelime, **Kâmûs-ı Türkî**’de *üzmek*, ‘1. Gerip gevşetmek, sölpük etmek; 2. Yorup sıkmak, can sıkmak, sıkıntı vermek; 3. Acı ve eziyet vermek’ günümüzde TS’de *üzmek*, ‘1. Üzüntü vermek; 2. Bir şeyi gerip çekerek gevşetmek, sürterek aşındırmak’ DS’de ise (I) ‘1. Koparmak, ayırmak; 2. Kopacak duruma getirmek’ (XI-4085) biçiminde metaforik anlamlar kazanarak anlam dairesini genişletmiştir.

TAS’ın 2. maddesindeki ‘yüzmek’ anlamında verilen *üz-* kelimesini, Clauson (1972), *yüz I* ‘(to swim) *yüzmek*’; Sevortyan (1989), *yüz-* (I) ‘*suda yüz-*’ (*tüm kaynaklarda*) olarak vermiştir.

Sonuç

Bu makalede, Eski Oğuz Türkçesinden günümüz Türkiye Türkçesine kadar taranılan kaynaklarda tespit edilen kelimelerdeki anlam yüklerinden hareketle anlam biliminin ve sözlük biliminin temel sorunlarından biri olan *eşgösterenlilik* terimi üzerinde durulmuştur.

Eski Oğuz Türkçesinden günümüze kadar gelen eserlerin taranması neticesinde saptanan eşgösterenli kelimelere göre Türkçede eşgösterenliliğin a) *Ses değişmelerinin yol açtığı eşgösterenlilik* b) *Alıntı şekillerin yol açtığı eşgösterenlilik* c) *Çokanlamlılığın yol açtığı eşgösterenlilik* ve d) *Kelimelere eşgösterenli eklerin getirilmesi sonucunda oluşmuş eşgösterenlilik* olmak üzere dört temel kaynağının olduğu görülmüştür.

Eşgösterenlilik türlerine yazma eserlerdeki kelimeler açısından bakılırsa Türkçede *ses değişmelerinin* ve *alıntı şekillerin yol açtığı eşgösterenli kelimelerin tespitinin çokanlamlılıktan kaynaklanan eşgösterenli kelimelerin tespitine* göre daha kolay olduğu söylenebilir. Ancak Tatar (Öztekten, 1997:199), Kazak (Atmaca, 2011), Azerbaycan Türkçeleri (Tokatlı, 2004:143) ve Türkiye Türkçesi arasında *ses değişmelerinin yol açtığı eşgösterenlilik* türünün diğer eşgösterenlilik türlerine göre ses ve şekil bakımından tam bir benzerliğe sahip olduğu için yapılan aktarmalarda çoğu zaman bazı zorluklara (Öztekten, 1997:199) neden olduğu da bilinmektedir.

İşaretler

~ Birbirinin yerine geçen (alternanslı) şekilleri gösterir.

Ø Bir gramer unsurunun telaffuz edilmeyen ve fonksiyonu korunan şeklini temsil eder.

> Sağa doğru gelişme gösterir.

< Sola doğru bir gelişme gösterir.

Bir sesin başında kelime başını, sonunda ise kelime sonunu gösterir.

Kısaltmalar ve Taranan Eserlerin Yüzyıl Sırasına Göre Listesi

BHMİH (12. yy.) Behcetü'l- hadâ'ik fi mevizeti'l-halâyık

ETT (13–16. yy arası) Eski Türkiye Türkçesi

TAS (13–19. yy arası) XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlükleri,

YED (14. yy) Yunus Emre Divanı (Tenkitli Metin) Yunus Emre Külliyyatı II

YED/RN (14. yy) Yunus Emre Divanı III Risâletü'n-Nushiyye

NH (4 Receb 732 (1 Nisan 1332) (14. yy ilk yarısı) Nazmü'l- Hilâfiyat Tercümesi

MT (14. yy ikinci yarısı) Sadru'd- dîn Şeyhoğlu Marzûbân-nâme Tercümesi

SN (14. yy) Süheyl ü Nev- Bahâr

MŞ (14. yy) Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifa

KY (H. 768/M. 1366/1367 yy) Erzurumlu Darir Kıssa-i Yusuf Yûsuf-u Züleyhâ

VG (H. 770/M. 1368) Yûsuf'ı Meddâh Varka ve Gülşah

IN (H. 10 Rebîü'l-âhir 800 (M. 3 Ocak 1398) Mehmed Işk-Nâme (İnceleme- Metin)

BH (H. 812 (M. 1409) Hatipoğlu Bahrü'l- Hakâyık

KT (H. 827/M. 1424) Muhammed Bin Hamza, XV, Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır Arası Kur'an Tercümesi

T (14. yy. sonu 15. yy. başı) Hacı Paşa (Celâleddin Hızır) Teshîl

KAB (15. yy) Keykâvus Kabuşnâme

ŞKM (H. 803/ M.1401) Şeyhoğlu Kenzü'l- Küberâ ve Mehekkü'l- Ulemâ

HFN (H. 829 (M. 1426) Hatipoğlu Ferah-Name

TM (15. yy (1427) Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî, Tuhfe-i Murâdî

TA (15. yy) Terceme-i Akrahâdîn Sabuncuoğlu Şerefeddin

ŞŞÇ (15. yy. (1510) Latif Beyreli, Şerîfî Şehnâme Çevirisi

TİKT (15. yy ortaları) Şirvanlı Mahmut Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi

DK (15. yy orta ve sonu) Dede Korkut Kitabı II

ŞHŞ (H. 824-832 (II. Murâd'ın tahta geçmesiyle yazılmaya başlanmış ve Şeyhî'nin ölümüne kadar tamamlanmamıştır) Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrin

F (H. 923/M. 1507) Burgazî Fütüvvetnâme

FFANG (16. yy) Floransalı Filippo Agenti'nin Notlarına Göre (Milan ADAMOVIC, Floransalı Filippo Agenti'nin Notlarına Göre (1533)

LME (17. yy) Dervîş Siyâhî, Lârendevî Lûgat-ı Müşkilât-ı Eczâ

Bİ (17. yy ortaları) Bâz-Nâme-i İndî (Kitabü Bâz-Nâme-i İcâd-ı Mücerreb)

PN (17. yy ortaları) İbn-i Nasuh Paşa Pârs-nâme

TDGAEAT (15-17. yy) Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi

GBTBİ (H. 1075/M 1664–1665) Sâlih bin Nasrullâh (İbn Sellum el- Halebî) Gâyetü'l-Beyân
fî Tedbîri Bedeni'l-İnsân

Kâmûs-ı Türkî Kamus-ı Türkî

DS Derleme Sözlüğü

TS Türkçe Sözlük

Kaynaklar

- ACAR, Ö. (2010), “Çokanlamlılık- Eşadlılık İkileminde İştirâk-i Lafzî”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51: 2, Ankara, s. 1191-1206.
- ADAMOVIC, Milan (2009), *Floransalı Filippo Agenti'nin Notlarına Göre (1533)*, (çev. Aziz MERHAN), TDK Yayınları, Ankara.
- AHANOV, Kaken (2002), *Til Biliminin Negizderi*, Joqarı oquv ornındarının qavımdastıqı, “Kitap” baspa üyi, Almatı.
- AKSAN, D. (2006), *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayınları Ankara.
- ARGUNŞAH, Mustafa (1999), *Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî, Tuhfe-i Murâdî (İnceleme-Metin-Dizin)*, TDK Yayınları, Ankara.
- ATALAY, B. (1999), *Kâşgarlı Mahmut Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi (I-II-III-IV)*, TDK Yayınları, Ankara.
- ATMACA, E. ve Adzhumerova R. (2010), “‘Kapı ve Eşik’ Kelimeleri Üzerine” *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi (II)*, Sakarya, s. 23-45.
- ATMACA, E. (2011), *Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Söz Varlığındaki Değişmeler ve Anlam Olayları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- ATMACA, E. (2012), “Eski Oğuz Türkçesinden Günümüz Türkiye Türkçesine Kadar Özelleşme Yoluyla Anlam Daralmasına Uğrayan Kelimeler” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/2 Spring, Ankara/Turkey, p. 129–143.
- ATMACA, E. (2012), “Kazak Türkçesinin Söz Varlığındaki Rusça Alıntılar ve Ses Değişmeleri”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/3, Summer 2012, Ankara/Turkey, p. 275–298.
- BALAKAYEV, M. ve Janpayisov, E. ve Tomanov, M. ve Manasbaev, B. (2005), *Kazak Tilinin Stilistikası*, Almatı.
- BİLGİN, Azmi (1996), *Nazmü'l- Hilâfiyyat Tercümesi*, TDK Yayınları, Ankara.
- BLOOMFIELD, L. (1933), *Language*, Unwin University books, NewYork.
- CANPOLAT, Mustafa (1965), *Behcetü'l- Hada'ik Fi Mev İzeti'l Hala'ik* Doktora Çalışması Giriş-Yazı Özellikleri- Ses Özellikleri –Söz yazılışı- Söz Bölümleri-, Ankara.
- CLAUSON, S. G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Turkish*, Oxford University Press, London.
- DEVELLİOĞLU, F. (2007), *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.

- DİLÇİN, Cem (1991), *Süheyl ü Nev- Bahâr (inceleme- metin-sözlük)*, TDK Yayınları, Ankara.
- DOERFER, Gerhard (1963), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I Mongolische Elemente.
- DOERFER, Gerhard (1965), II *Türkische Elemente*, alif bis tâ.
- DOERFER, Gerhard (1967), III *ditto jim bis kâf*, Wiesbaden.
- DOĞAN, Şaban (2009), *Terceme-i Akrabâdîn Sabuncuoğlu Şerefeddin (Giriş- İnceleme- Metin- Dizinler)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora tezi, Sakarya.
- ELBİR, Zekiye Gül (2000), *Sâlih bin Nasrullâh (İbn Sellum el- Halebî) Gâyetü'l-Beyân fî Tedbiri Bedeni'l-İnsân (Giriş- İnceleme- Metin- Dizin)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora tezi, Elazığ.
- ERCİLASUN, A. Bican (2011), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Kızılay/Ankara.
- ERGİN, Muharrem (2009), *Dede Korkut Kitabı II*, TDK Yayınları, Ankara.
- ERGÜZEL, M. Mehdi (2006), *Bâz-Nâme-i İndî (Kitabü Bâz-Nâme-i İcâd-ı Mücerreb) (İnceleme- Karşılaştırmalı Metin- Dizin)*.
- ERGÜZEL, M. Mehdi (2009), İbn-i Nasuh Paşa Pârs-nâme, TDK Yayınları, Ankara.
- FASMER, M. (I. Cilt 1964, II. Cilt 1986, III. Cilt 1987, IV. Cilt 1987), *Etimoloğičeskiy Slovar Ruskojo Yazıka*, Progress, Moskova.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (2007), *Keykâvus Kabusnâme*, Kabcacı yayınevi: 295, Şark Klâsikleri Dizisi: 8 Mayıs, İstanbul.
- GÜLENSOY, T. (2011), *Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- GÜLTEK, V. (2004), *Bilim ve Sanat Rusça-Türkçe Sözlük*, Ertem matbaası, Ankara.
- GUIRAUD, P. (1984), *Anlambilim*, Kuzey Yayınları, Ankara.
- HASENOV, A. (2003), *Til Bilimi*, “Sanat” baspası, Almatı.
- KARAAĞAÇ, G. (1994), “Eş Yazınlık, Eş Sesslilik, Çok Anlamlılık”, *E.Ü. Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi VIII*, İzmir, s. 55-88.
- KARAAĞAÇ, G. (2008), *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- KARAHAN, Leylâ (1994), *Erzurumlu Darir Kissa-i Yusuf'ü Süf-ü Züleyhâ (İnceleme- Metin- Dizin)*, TDK Yayınları, Ankara.
- KOÇ, K. ve Bayniyazov, A. ve Başkapan V. (2003), *Kazakça Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1973), *Sadru'd-dîn Şeyhoğlu Marzubân-nâme Tercümesi (İnceleme-Metin- Sözlük- Tıpkıbasım)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- KÖKTEKİN, Kâzım (2007), *Yûsuf'ı Meddâh Varka ve Gülşah*, TDK Yayınları, Ankara.
- KÜLTÜRAL, Zuhâl (1999), *Latif Beyrelî, Şerîfî Şehnâme Çevirisi*, TDK Yayınları, Ankara.
- LAKOFF, G. (1987), *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Human Mind*, University of Chicago Press, Chicago.
- LAKOFF, G. Johnson, M. (1980), *Metaphors We Live by*. Chicago University Press, Chicago and London.
- LEHMANN, W. P. (1992), *Historical linguistics: An Introduction*, Third edition published by

- Routledge 11 New Fetter Lane, London.
- LYONS, J. (1977), *Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- MURAD, Sibel (2009), *Derviş Siyâhî, Lârendevî Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Sakarya.
- NACÎ, M. (2009), *Lügat-i Nâcî*, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖNLER, Zafer (1999), *Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şîfa*, Simurg Yayınları, İstanbul.
- ÖZKAN, Mustafa (2000), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- ÖZTEKTEN, Ö. (2007), “Tatar Türkçesi İle Türkiye Türkçesi Arasındaki Eş Seslilik İlişkinine Bir Kaç Örnek” *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3. s., Bahar 1997, Ankara, s. 197.
- RADLOFF, W. (I (1893), II (1899), III (195), IV. (1911)), *Versuch eines Wörterbuches der Türk- Dialekte*, S. Petersburg.
- RÄSÄNEN, M. (1969), *Versuh Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*, Helsinki.
- SAMÎ Şemsettin (1985), *Temel Türkçe Sözlük (Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş)* Topkapı, İstanbul.
- SAUSSURE, F. d. (1965), *Cours de linguistique générale*, Payot, Paris.
- SEVORTYAN, E. V. (Nauka I (1974), II (1978) III (1980) IV (1989) V (1997) VI (2000), *Etimologičeskij Slovar Tyurkskih Yazıkov (Obşetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovi na glasnije)*, Moskova.
- STEİNGASS, F. (2005), *Persian - English Dictionary*, İstanbul.
- ŞAHİN, Hatice (1993), *Hatipoğlu Ferah-Name Dil Özellikleri-Metin-Sözlük*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya.
- ŞANSKİY, N. M. (2007), *Leksikologiya Savremennego Russkogo Yazıkı*, Moskova.
- ŞEKA, Y. V. (2011), “Türkiye Türkçesinde Çokanlamlılık ve Eşgösterenlilik” (çev. Reshide Adzhumerova- Emine Atmaca), *Dil Araştırmaları*, say: 9 Güz, Ankara, ss. 165–172.
- Tarama Sözlükleri* (1996.), TDK Yayınları, Ankara.
- TATÇI, Mustafa (1990), *Yunus Emre Divanı (Tenkitli Metin) Yunus Emre Külliyyatı II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- TATÇI, Mustafa (1991), *Yunus Emre Divanı III Risâletü'n-Nushiyye*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- TEPELİ, Yusuf (2006), “Ölçünlü Türkiye Türkçesinde Eş Biçimli Biçim Birimlerinden/ Yapılardan “Ar” (Ar/Er) (‘Ar’ (ar/er) Morphems From Isomorphims (Homonymys) in Standard Turkish)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Afyon, s. 19-40.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1994), *Eski Türkiye Türkçesi, Gramer-Metin-Sözlük*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1980), *Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrin’i (İnceleme- Metin)*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- TOKATLI, S. (2004), “Türkiye Türkçesi İle Azerbaycan Türkçesindeki Eş Sesli Kelimeler Üzerine” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16 Yıl: /1, Kayseri, s. 141-156.

- TOPALOĞLU, Ahmet (1978), *Muhammed Bin Hamza, XV, Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır Arası Kur'an Tercümesi, 2. cilt (Sözlük)*, KB Yayınları, İstanbul.
- TURAN, Zikri (1992), *Hacı Paşa (Celâleddin Hızır) Teshîl (Dil Özellikleri-Metin- Söz Dizini) (I-II cilt)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya.
- TÜRK, Vahit (2009), *Hatipoğlu Bahrü'l- Hakâyık*, TDK Yayınları, Ankara.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (A-Z) (1993)*, (12 cilt), Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Türkçe Sözlük (2005)*, TDK Yayınları, Ankara.
- UÇAR, A. (2009), *Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ÜÇOK, N. (1947), *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- VARDAR, B. (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitabevi, İstanbul.
- VULLERS, I. A. (1855), *Lexicon Persico-Latinum Etymologicum*, Bonnae ad Rhenum Impensis Adophi Marci Cilt I.
- YAVUZ, Kemal (1991), *Şeyhoğlu Kenzü'l- Küberâ ve Mehekkü'l- Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks)*, AKM Yayınları, Ankara.
- YAYLAGÜL, Ö. (2004), *Türk Dilinde Çok Anlamlılık ve Nedenleri*, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I-II, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- YILMAZ, Kaan (2006), *Burgazî Fütüvvetnâme (Dil İncelemesi- Metin- Sözlük)*, Sakarya Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Sakarya.
- YELTEN, Muhammed (1998), *Şirvanlı Mahmut Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi (Giriş-İnceleme- Metin-Sözlük)*, TDK Yayınları, Ankara.
- YÜKSEL, Sedit (1965), *Mehmed İşk-Nâme (İnceleme- Metin)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.